

Fiskeoppdrett – et gode eller et onde?

av Espen Engseth Rogne 09.01.2009

Oppdrett av fisk, primært atlantisk laks, er en av Norges største eksportartikler og bidrar til betydelige inntekter for staten og kommuner. Sett fra et samfunnmessig ståsted, er fiskeoppdrett utvilsomt svært viktig for små kystsamfunn. Næringen bidrar til å holde liv i bygder som ellers ville vært helt eller delvis fraflyttet. Miljømessig derimot, innebærer næringen store utfordringer og har en svært uheldig innvirkning på ulike villfiskstammer.

Personlig har jeg hatt en positiv holdning til fiskeoppdrett og anså dette som en god løsning for lavere beskatning av villfisk. Denne holdningen er mildt sagt naiv da problemområdene ved næringen er både alvorlige og omfattende.

Jeg ville ha nye utfordringer og forandring fra kontorarbeid foran datamaskiner, og begynte som fiskerøkker ved et anlegg i Nordland. Gjennom denne artikkelen ønsker jeg å redegjøre for inntrykk og erfaringer jeg har gjort, både gjennom arbeidet og tilegning av faktainformasjon.

Ideelt sett burde oppdrettsfisk holdes på land i store resirkulasjonsanlegg, fra klekking til slakting – og dermed ikke ha kontakt med villfisk i noen grad – hverken fysisk eller gjennom vannmasser. Teoretisk er dette mulig, men å produsere tonnevis av matfisk i kar på land må anses som utopi og er ikke økonomisk lønnsomt for en bedrift. Resirkulasjonsanlegg benyttes i større grad i stadiet yngel og presmolt, og er definitivt en bedre løsning enn den tradisjonelle; med kontinuerlig inntak av nytt vann fra vassdrag og utslipp av potensielt forurenset avløpsvann i havet. Men, uavhengig av driftsformen til et settefiskanlegg (landanlegg for yngel/presmolt) er det ved utsetting i sjø de største miljøproblemene oppstår.

Torsk, sei og annen sjøfisk som beiter på spillfor er vel blant de minste av bekymringene, spesielt fra en sportsfiskers ståsted, men dette alene er utvilsomt et problem som kan svekke villfiskstammene. Den største bekymringen er dog innvirkningen fiskeoppdrett har på våre anadrome arter: laks, ørret og røye.

Jeg har vanskeligheter med å finne en god innledning på en redegjørelse for de ulike problemene, da de både er mange og svært komplekse. Men la meg forsøke å begynne med det omtalte emnet *rømninger*.

At oppdrettsfisk rømmer er tilnærmet uunngåelig. Utfordringen er å få redusert antall rømninger til et nivå som utgjør en minimal innvirkning på villfisken. Både Fiskeridirektoratet, Mattilsynet og representanter for oppdrettsnæringen virker å ta dette problemet seriøst. Det er utarbeidet handlingsplaner og forskrifter for å begrense antallet rømt fisk. Statistikken de siste par årene er oppløftende – selv om det fortsatt rømmer et stort antall fisk årlig – er antallet rømninger nedadgående. Om de teoretiske tallene er representative for hva som skjer i praksis, er det umulig å svare på. Skyggetallene er trolig svært høye, da fokuset fra både allmennheten og staten har vært sterk på dette området, noe som kan ha ført til større hemmelighet og manglende rapportering av rømninger. Et eget kapittel er rømning av yngel og presmolt, som det såvidt meg bekjent ikke finnes noen egen statistikk over. At oppdrettsfisk rømmer kan virke ubetydelig ved første øyekast. Er ikke fisk fisk?

Problemet med rømt oppdrettsfisk kan deles inn i tre hovedområder: næringskonkurranse, gensvekking og sykdomssmitte.

Hvor raskt rømt fisk klarer å tilpasse seg en "fri tilværelse" og deretter livnære seg selv, er trolig svært individuelt. Etter en oppvekst på pellets, som kontinuerlig pumpes ut i mærene, må det unektelig være vrient for en rømt oppdrettsfisk å ta til seg næring den første tiden. Enkelte sulter trolig i hjel, men de fleste lærer nok å ta for seg av havets matfat. Oppdrettsfisk, som har tilpasset seg et liv i det fri, beiter høyst sannsynlig på samme føde som villfisk. En naturlig konsekvens av dette, er at det blir mindre tilgang på næring for villfisken, og dødeligheten øker.

Oppdrettsfisk parrer seg med villfisk og skaper hybrider. Dette fører til at villfiskens gener svekkes. Anadrom villfisk trekker i gytetiden til sin fødeelv for å gyte. Det sier seg selv at oppdrettsfisk, som er født i et "badekar", ikke har noen mulighet til å finne sin fødeelv. Innvirkningen dette har på hybridenes evne til å gjenfinne sin fødeelv gjenstår det nok mye forskning på, men den mest fornuftige tanken er at færre hybrider finner veien tilbake, enn ren villfisk. Andre viktige momenter er reduksjon i genetisk variasjon og fysiologiske og anatomiske endringer.

Problemene jeg har omtalt vekker alene grunn til dyp uro for villfiskstammene, men det mest akutte og ødeleggende problemet er smitte av sykdommer fra oppdrettsfisk. Et omfattende sykdomsutbrudd i et vassdrag kan nært utrydde hele den berørte villfiskstammen iløpet av svært kort tid. De fleste kjenner til gyrodactylus salaris, en parasitt med en imponerende evne til reproduksjon. Den første observasjonen av "gyro" i Norge ble gjort i 1975, i et oppdrettsanlegg på Vestlandet. Parasitten kom med stor sannsynlighet fra importert laks. Siden har parasitten spredd seg over hele Norge, og tatt livet av utallige tonn villfisk. Et utvalg av andre svært dødelige og smitteoverførende sykdommer/parasitter er lakselus, ILA, IPN, furunkulose, CMS, PD og HSMB. En grundig gjennomgang av disse vil kreve både flere ord enn det jeg kan skrive her, og større faglige kunnskaper fra min side. Fellesnevneren er at tilnærmet alle alvorlige sykdommer på villaks i dag skyldes frakt av rogn, yngel, smolt eller rømt oppdrettslaks.

Oppdrettsfisk vaksineres mot flere av de nevnte sykdommene, og kan leve som smittebærere uten selv å rammes direkte. Rømt fisk går opp i vassdrag, smitter villfisk - som deretter dør - mens oppdrettsfisken overlever.

For oppdrettsfisk utgjør sykdommer og parasitter individuell lidelse og økonomiske tap for den aktuelle bedriften. Når det gjelder villfisk, kan hele bestander utryddes fra vassdrag.

Jeg er ikke biolog og har heller ikke kjennskap til hvordan utrydning av bestander i ulike vassdrag påvirker andre deler av naturen. Det er kanskje minimalt, men trolig betydningsfullt. Andre elementer er tap av biologisk mangfold og kultur.

Hvorfor rømmer oppdrettsfisk?

Mitt inntrykk er at den største risikofaktoren for rømninger er knyttet til flytting av fisk. De mest aktuelle situasjonene er flytting av fisk fra land til sjø, fra land eller mærer til båt (brønnbåt) og opptak av fisk fra mærer. Mange rømninger skyldes nok gammelt og utslitt utstyr, dårlig sortering av fisk (for små individer kommer seg ut av mærer, rør, skjøter) og en generell oppfatning av at om det rømmer et par individer, så kan da ikke det gjøre allverdens skade. Når man jobber med tusener/millioner av fisk daglig, får man et helt annet forhold enn utenforstående. Godt sikrede mærer i god stand er også svært viktig. Hull i mærer oppstår på mange måter og gir gode rømningmuligheter for fisken, uvær med høye bølger kan gi fisk mulighet til å komme seg ut fra dårlig sikrede mærer, eller store flokker med sjøfugl kan få fri tilgang til mærer, der de i forsøk på å ta fisk, løfter de ut i det frie havet.

De miljømessige utfordringene rundt fiskeoppdrett får ofte fokus, og med god grunn, men et annet aspekt innen næringen som også bør omtales er fiskevelferd. I forbindelse med sportsfiske får dette ofte omtale, spesielt fra ulike dyrevernorganisasjoner. Fiskevelferd innen oppdrett omtales i svært liten grad, både i næringen og i samfunnet generelt. Slik jeg ser det, påføres villfisk som fanges på krok i mye mindre grad lidelse enn oppdrettsfisk. Jeg har opplevd å ta opp levende presmolt fra kar som må kalles lemlestet; fullstendig uten finner – selv spole og halefinne var borte. Fiskene har ligget på bunn ved avløpet i flere dager og lidelsene for fisken har utvilsomt vart i flere uker. Hvordan fisk ender opp slik, er jeg usikker på. Men sannsynligvis er bakterier og høy tetthet i kar (stanging/aggresjon) faktorer. Som villfisk, ville disse blitt tatt av rovfisker iløpet av kort tid. Oppdrettsfisk spiser ikke hverandre, og dersom man ikke plukker svimere eller dødfisk ofte nok, oppstår slike situasjoner. Samtidig fører den høye tettheten i kar og mærer til at det er umulig for en fiskerøkter å ta opp hver eneste svimer; fisk med store sår/svulster/skader/sykdom, eller antatt dødfisk. Man får også en avstandsfølelse til problemet når man dag etter dag opplever at det ikke lar seg gjøre å sørge for ønsket velferd. Det oppstår en ond sirkel der man ikke lenger bryr seg, eller bryr seg i mindre grad. Dette fører til at lidelser pågår over flere dager, og i verste fall over flere uker.

Andre forhold rundt velferd er tetthet i kar/mærer og mangel på fôr. Fisk kveles sakte av oksygenmangel eller sulter i hjel av mangel på fôr. Syk eller skadet fisk legges halvdøde i bøtter og kveles sakte. Det er enkelt å tenke at man kan "kakke dem i hodet". Jeg gjorde det selv med såkalte svimere i begynnelsen. Men ved alvorlige sykdomsutbrudd, der man kan oppleve å plukke hundrevis av svimere daglig, har man ikke muligheten til å slå hvert individ ihjel.

Mye kan gjøres for å bedre dyrevelferden til oppdrettsfisk, men dette vil gå på bekostning av økonomien til oppdrettsfirmaet, og da er det for enkelt å sluntre unna. Lidelsene fisk påføres under sportsfiske er minimale sammenliknet med lidelsene oppdrettsfisk opplever. Det synes jeg er et tema som omtales i alt for liten grad.

Myndighetene burde også på dette området komme sterkere på banen, med klare forskrifter og kontroll av bedrifter.

Hvordan kan fiskeoppdrett bli bærekraftig?

Sentralisert oppdrett med større aktører og mer overvåking fra statlige tilsyn tror jeg er nøkkelfaktorer. Mindre bedrifter vil ofte prioritere det økonomiske aspektet foran både velferd for selve oppdrettsfisken og innvirkningen driften har på miljøet. Dette kan med velvilje forstås. Dersom en mindre bedrift har 200.000 stk smolt, til en verdi av 2.000.000 kr, der salgsdato og avlevering allerede er avtalt, vil f.eks. et IPN-utbrudd kunne være katastrofal for den aktuelle bedriften. Et IPN-utbrudd skal varsles til Mattilsynet, og anlegget nærmest forsegles. Salg/utsetting av infisert smolt skal ikke forekomme. For en liten bedrift kan det være spikeren i kista å varsle om et slikt sykdomsutbrudd. Det vil være enklere for større aktører å ha handlingsplaner og økonomi som gjør at bedriften ikke går konkurs ved alvorlige situasjoner som oppstår. Det vil også være enklere for myndighetene å kontrollere og bedrive oppfølgingsvirksomhet ved sentralisert oppdrett hos større aktører, enn med små bedrifter i hver fjordarm langs kysten.

Dagens situasjon er ikke bærekraftig på noen som helst måte. Skadene oppdrettsanlegg påfører villfisk er uakseptable. Rutiner for overvåking, inspeksjoner og vedlikehold må bedres, og det kan ikke forventes at bedriftene selv skal stå for

dette. Det blir som bukken og havresekken. Staten må sterkere inn på banen. Teknologit utviklingen i næringen har vært formidabel siden starten på 70-tallet, men nytt utstyr innebærer store utgifter for hver enkelt bedrift og generelt er næringen lite interessert i å ta dette i bruk, med mindre det kommer i form av et pålegg fra myndighetene.

Sykdomsbekjempelse er også svært viktig. En effektiv og ressurssterk fiskehelsetjeneste med både biologer, veterinærer og forskere må arbeide uavhengig av de aktuelle bedriftene og ha klare retningslinjer og rutiner som igjen kan etterkontrolleres av interesserte aktører. Det kan ikke være et "kompis-preg" over oppfølging av bedrifter. En sentralisering med større aktører vil igjen forenkle dette arbeidet.

Som om ikke sykdom, gensvekking og næringstilgang er nok til at det innføres store reformer i næringen, har man etterhvert oppdaget at fôr til oppdrettsfisk beskatter andre villfiskstammer i betydelig grad. Det kreves en vesentlig større mengde råfisk (som kvernes om til pellets), enn mengden oppdrettsfisk som blir produsert. Dette er villfisk som kunne vært brukt som menneskeemat. Samtidig begrenses næringstilgangen for annen villfisk som beiter på disse artene. Oppdrett av fisk er pr dags dato ikke bærekraftig og aktørene er nødt til å lage fôr på en annen måte enn dagens praksis.

Kan det være en sammenheng mellom pirater i Somalia, som var tidligere fiskere, og fiskeoppdrett? Blir verdenshavene så hardt beskattet at fiskere ikke lenger får de fangstene de har behov for å fø familien? Jeg mener naturligvis ikke at fiskeoppdrett har skapt piratvirksomhet, men det kan være en bit av et større puslespill.

Oppdrett av fisk er en viktig inntektskilde for Norge, et viktig bidrag til arbeidsplasser langs kysten og viktig for fortsatt bosetting i små bygder langs kysten. Men ettersom våre villfiskstammer gradvis utvannes og utryddes, er det vært prisen? Jeg mener det er behov for store omveltninger og en mye sterkere statlig kontroll med næringen.